

Marin N. Markoš*

Univerzitet odbrane, Vojna akademija
Beograd

STRATEGIJE NACIONALNE BEZBEDNOSTI KAO IZRAZ KULTURALNIH MODELA: KOGNITIVNO-DISKURZIVNI PRISTUP

Originalni naučni rad
UDC 81'42:355.02

Kulturalni modeli predstavljaju društveno prihvaćenu ili poželjnu konvencionalizovanu konceptualizaciju određenih fenomena i otuda igraju važnu ulogu u artikulaciji ideologije i državne politike. Sa stanovišta jezičkih istraživanja njihov uticaj uočava se u izboru jezičkih sredstava koja se aktiviraju u formulisanju stavova i dokumenata koji tu ideologiju i politiku projektuju. Kroz uporednu analizu Strategija nacionalne bezbednosti Srbije i SAD-a, primenom koncepata i alata kognitivne lingvistike i kritičke analize diskursa, u ovom radu nastojimo da pokažemo da izbor jezičkih sredstava u jednom i drugom dokumentu, odnosno jeziku, nije slučajna nego pre motivisan određenim kulturalnim modelom. Primeri stvaranja predstave, postavljanja okvira za evaluaciju, usmeravanja pažnje i pozicioniranja u diskursu pokazuju kako se u jezičkoj upotrebi projektuju ti modeli. Razlike i sličnosti u jezičkim strategijama nisu samo rezultat posebnosti engleskog i srpskog nego su, kako u ovom radu dokazujemo, uslovljeni širim okvirom kulturalnih razlika.

Ključne reči: Strategija nacionalne bezbednosti, kulturalni modeli, konstrual značenja, okvir, figura i pozadina, perspektivizacija, konceptualizacija, konstrukcija, diskurs.

1. Uvod: jezik i kulturalni modeli

Reč strategija potiče od grčke reči *strategos* 'vojni zapovednik'. Veliki rečnik stranih reči (Klajn i Šipka, 2007), poštujući ovu činjenicu, strategiju definiše prvo u vojnom domenu kao 'nauku o veštini ratovanja koja istražuje uzajamne veze političkih, ekonomskih i ratnih elemenata pripremanja i vođenja rata; dugoročni plan vrhovne komande za postizanje pobeđe'. Kao drugo objašnjenje navodi se značenje u domenu ekonomije 'dugoročno planiranje u radu nekog preduzeća', a kao treće figurativno značenje 'način na koji se postiže neki cilj.' Engleski rečnici, međutim, u obrnutom redosledu daju ne potpuno identične definicije. Prvo, strategija je 'plan kojim se namerava ostvariti određeni cilj' (Oxford Advanced Learner's Dictionary 2000), odnosno 'plan ili metod za postizanje nečega, posebno u dužem vremenskom periodu' (Macmillan English Dictionary for Advanced Learners 2002); zatim 'proces planiranja izvršenja plana na umešan način' (Oxford Advanced Learner's Dictionary 2000), odnosno 'veština planiranja ostvarenja nečega, posebno u ratu ili poslovanju'. Tek kao treću odrednicu Oxford Dictionary daje objašnjenje 'veština planiranja pokreta vojske u bici ili ratu'.

Dakle, reči koje smatramo prevodnim ekvivalentima (strategija i *strategy*) u srpskom i engleskom jeziku nisu konceptualno potpuno iste. 'Strategija' je prvenstveno nauka i dugoročna aktivnost, a '*strategy*' prvenstveno plan za ostvarenje cilja. U srpskom se asocira sveobuhvatnost i sistematičnost, i u određenoj meri kolektiv (vojska, preduzeće), a u engleskom konkretnost i pragmatičnost, i u osnovi individualna odgovornost.

* Vojna akademija, Pavla Jurišića Šturma 33, Beograd; e-mail: marinmarkos@yahoo.com

Ovo namerno uprošćeno kontrastiranje ipak ukazuje na samu suštinu onoga čime ćemo se baviti u ovom radu, a to je pitanje postojanja različitih kulturalnih modela koji se aktiviraju u jezičkoj upotrebi. Kulturalni modeli, shvaćeni kao konvencionalizovani kognitivni sistemi prihvaćeni od strane neke društvene grupe, deluju kod uspostavljanja zajedničkih ciljeva i planiranja njihovog ostvarenja i omogućavaju razumevanje smisla sopstvenih i tuđih aktivnosti i tumačenja onoga što se događa (Quinn, Holland 2000: 6). Kulturalni modeli usmeravaju ponašanje i kontrolišu mišljenje i važno su sredstvo za uspostavljanje društvene homogenosti. Kroz procese socijalizacije pojedinac ih internalizuje do automatizma ugrađujući ih u sopstveni kognitivni sistem.

Kako je kulturalni sistem intersubjektivno postignuće, prenošenje i širenje kulturalnih modela je vitalan zadatak za održanje zajednice. Ideologija države ili organizacije deo je aktivnog kulturalnog modela šire zajednice. Širenjem određene ideologije država ili organizacija nastoje da pridobiju odabrane ciljne grupe i od njih dobiju odobrenje za određene postupke i radnje koje možda ne bi bile lako prihvaćene, ili u ekstremnijim slučajevima, ne samo da dobiju odobrenje, nego da obezbede da pripadnici tih ciljnih grupa i sami učestvuju u radnjama u kojima, bez internalizacije ove ideologije, možda ne bi ni želeli da učestvuju. Uspešna ideologija zbog toga mora da bude shvaćena na način na koji to njeni kreatori žele, odnosno mora naći način da modifikuje predstave, pretpostavke i uverenja koja potencijalni primalac ideologije već ima. Ona, dakle, ne polazi iz vakuuma, nego se nadovezuje na postojeću mentalnu ili konceptualnu realnost. 'Da bi bila uspešna, ideologija mora da se poziva na prethodno postojeća kulturalna shvatanja koja se sama po sebi nameću i da ih aktivira' (Quinn, Holland 2000: 13).

Ovi postojeći kulturalni modeli imaju direktivnu snagu i na njima ideologija gradi svoju legitimnost. Uklapanje onoga što ideologija vidi kao društvenu nužnost i onoga što pojedinac (ili određena grupa) vidi kao individualno (grupno) poželjno ostvaruje se uspostavljanjem zajedničke perspektive koja nužno proizilazi iz kontrolisanog tumačenja datih fenomena, usmeravanom konceptualizacijom i vođenim procesuiranjem prezentovanih informacija. Projektujući konceptualne sadržaje sa ciljem nametanja određene predstave realnosti i orijentacije u okruženju i svetu, ideologija nudi kulturalne modele 'kao strukture znanja koje predstavljaju kolektivnu mudrost i iskustvo zajednice' (Dirven R. et al. 2007 : 1217). Kako se te strukture pojavljuju u jeziku i kako se one putem jezika sa kolektivnog plana prenose na individualni jesu pitanja koja otvaraju prostor za istraživanja.

Jezik, kao stub konceptualnog aparata, moćan ubeđivač, glavno sredstvo prenošenja poruke između države, različitih grupa i pojedinca i oslonac intergrupne konsolidacije, zauzima posebno mesto u ovom kognitivnom transferu. Informacije generisane diskursom (jezikom u upotrebi) aktiviraju kognitivne procese u kojima se situacija ili događaj

konceptualizuju na osnovu dekodiranja u diskursu prisutnih jezičkih struktura. Način na koji su one prisutne u diskursu i izbor baš tih od svih drugih mogućih konstrukcija/izraza može uticati na to kako će korisnik procesuirati iznete informacije i konceptualizovati fenomene koji čine sadržajnu osnovu diskursa. Posmatranje sredstava kojima se diskurs izgrađuje, kako se percipira i razume moglo bi da pomogne u boljem razumevanju kognitivnih predstava koje leže u osnovi jezičke upotrebe i koje korisnici jezika, svesno ili nesvesno, unose u komunikaciju.

U ovom radu ćemo pokušati da, primenjujući aparat kognitivne lingvistike (CL) u analizi diskursa, utvrdimo kako se jezičkim strukturama utiče na konceptualizaciju projektovanog iskustva i kako se to iskustvo s jedne strane oslanja, a s druge učestvuje u nastanku kulturalnih modela. Ovo nastojanje zasnovano je na uverenju da je kroz jezičke sadržaje moguće dokučiti konceptualne sadržaje koji ih konstituišu i motivišu i tako otkriti određene obrasce kojim se oni povezuju i deluju u specifičnom kontekstu. Drugačije rečeno, baveći se načinom na koji je konceptualni sadržaj organizovan u jezik (Talmy, 2000:4) tražimo empirijsku potvrdu postojanja kulturalnih modela koji se mogu detektovati kroz jezik, odnosno u jezičkoj upotrebi u uporedivim kontekstima.

2. Predmet i metodologija istraživanja

Predmet istraživanja je projekcija kulturalnih modela u *Strategiji nacionalne bezbednosti Republike Srbije* (SNBRS) i *US National Security Strategy* (USNSS). Pretpostavka od koje polazimo je da se kroz analizu specifičnih međusobno uporedivih tekstova (diskursa) primenom konceptata i alata kognitivne lingvistike i kritičke analize diskursa može približiti spoznaji kulturalnih modela koji učestvuju u konceptualizaciji, bilo da se na ovim modelima zasniva projektovana ideologija, ili se oni konstruišu da bi olakšali usvajanje projektovanih konceptata. Kompatibilnosti kognitivne lingvistike i kritičke analize diskursa, i kognitivne lingvistike i studija kulture, proširuje platformu razmišljanja o jezičkim i kulturalnim fenomenima i isprepletenosti telesnog, fizičkog i društvenog iskustva. U tom svetlu izabrali smo nekoliko konstrukata koji se javljaju u CL i primenili ih u analizi diskursa da bismo protumačili pojedine aspekte društvene realnosti. Izbor je motivisan naglašenim prisustvom analiziranih fenomena u korpusu, ali nikako ne znači da nije mogao biti i drugačiji.

Istraživanje je zasnovano na korpusu koji čine SNBRS i USNSS. Oba dokumenta su nastala u približno isto vreme (oktobar 2009 i maj 2010). Pripadaju istom žanru – strategije, u istom domenu bezbednosti. Namenjene su i domaćoj i stranoj publici, stručnjacima kao i široj javnosti. Treba da odslikaju aktuelno stanje bezbednosti u zemlji i svetu i u opštim crtama daju projekciju događaja, budućeg razvoja i ciljeva u sektoru bezbednosti. Sa

stanovišta jezičkih istraživanja, jedina disitnktivna varijabla je jezik: SNBRS je pisana na srpskom, a USNSS na engleskom.

Metod koji sledimo zasniva se na slobodnoj interpretaciji teorijskih postavki CL i u tom smislu delimično izlazi iz njenih okvira. Striktno govoreći, on se ne drži ni postulata kritičke analize diskursa, koja je najviše zaokupljena pitanjima moći i društvene nejednakosti. Naš metod je multidisciplinaran, u osnovi empirijski jer polazimo od primera koje nalazimo u tekstu. Uz to je i kontrastivan jer upoređujemo primere iz korpusa. Iako je analiza usredsređena prvenstveno na jezičke fenomene detektovane u korpusu, krajnji zaključci se mogu povezati sa izučavanjima kulture, društva i politike.

Svi zaključci koje donosimo tiču se analiziranog korpusa, pa se, s obzirom na ograničen korpus, pre mogu smatrati ilustracijama nego verifikovanim činjenicama.

3. Dinamički konstrual značenja: stvaranje predstave

‘Reči, u stvari, nemaju značenja, kao što ni rečenice nemaju značenje: značenja su nešto što mi konstruišemo’ (Croft, Cruse: 98). U tome nam pomaže jezička forma i znanje o strukturi leksikona i gramatike, ali i izvanjezičko (enciklopedijsko) znanje, informacije iz konteksta, i zaključivanje o drugim učesnicima u komunikaciji. Drugim rečima, značenja se konstruišu neposrednom upotrebom u datoj situaciji. Ovaj dinamički karakter značenja i odnosa reči i značenja poslužiće nam kao osnova za poređenje konstrukcije i konceptualizacije značenja jedne od ključnih reči u SNBRS i USNSS.

Prema rečnicima, ‘interes’ i ‘*interest*’ su prevodni ekvivalenti. Ali mada bi trebalo da, u skladu s tim, iskazuju isti koncept, značenje koje se konstruiše u kontekstu nije sasvim isto. Drugim rečima, ono se drugačije interpretira u ova dva teksta. Drugačija interpretacija nije moguća samo zbog razlike u konceptualnom sadržaju reči, nego i različite konceptualizacije šireg konteksta u kome se reč javlja. U osnovi ove različitosti prepoznamo razlike u kulturalnim modelima.

U srpskom je najčešća kolokacija ‘nacionalni interes’. On se štiti (‘zaštita nacionalnog interesa’), postavlja kao nadređeni okvir (‘u skladu sa/saglasno nacionalnim interesima, suprotno nacionalnim interesima’), uvažava (‘uvažavajući interes očuvanja...’), ostvaruje (‘ostvarenje nacionalnih interesa’) ili brani (‘svoje interese brani’). Interesi drugih se uvažavaju, različiti interesi se usklađuju. Pored ‘nacionalni’, pojavljuje se kao zamena ‘svoj’, ‘interes RS’, jednom ‘sopstveni’ i ‘trajni’ (SNBRS 2010). Interes se javlja u imenskoj frazi iza glavne imenice (‘zaštita’, ili glagolska imenica npr. ‘uvažavanje’).

U engleskom interes se unapređuje (‘*advance*’), sledi (‘*pursue*’), deli (‘*share*’), podržava (‘*support*’), može da se ima (‘*have na interest*’), u jednom primeru brani (‘*defend*’), neguje (‘*cultivate*’), može da bude ugrožen (‘*threats to interests*’), i da se

odražava (*'reflect interest'*). On je prevashodno naš (*'our'*), američki (*'American'*), Sjedinjenih Država (*'US'*), a u odnosu sa drugima opšti (*'common'*), uzajamni (*'mutual'*), zajednički (*'shared'*). Na interesu se zasnivaju odnosi (*'based on mutual interest'*) (USNSS 2009). U engleskom tekstu *interest* je najčešće objekat prelaznog glagola.

Dakle, ni u jednom primeru se u engleskom tekstu ne nalazi kolokacija 'štititi interes' (eng. *protect interests*), niti se u srpskom javlja unaprediti interes (*'advance interests'*). 'Naš' u engleskom zamenjuje 'nacionalni' u srpskom. Dok je u srpskom interes okvir delovanja, u engleskom se na njemu zasnivaju odnosi. Nacionalni interes može da se personalizuje i bude subjekat rečenice u srpskom (*'interesi su izraz', 'nacionalni interesi obuhvataju'*), dok u engleskom postoje različiti (naši i zajednički) interesi, sintaksički uglavnom na mestu objekta. U srpskom je interes entitet koji ima neosporivu, inherentnu vrednost i zato se štiti, a u engleskom dobro u interakciji sa okolinom i zato se unpaređuje ili deli.

Najčešća kolokacija u engleskom tekstu *'advance our interests'* u engleskom jeziku nije tako česta i čini se da se javlja samo u novijem političkom diskursu (npr. *'Treaty change can only happen if it is agreed by all 27 member states of the European Union and any treaty change, as the last treaty change did, is an opportunity to advance our national interest,' Mr Cameron told reporters in Brussels. The Telegraph, 24.09.2011*), pa bi se moglo zaključiti da se radi o ideološki markiranom izrazu. U tekstu (USNSS) se *'advance'* javlja i sa bezbednošću (*'security'*), prioritetom (*'priority'*), prosperitetom (*'prosperity'*), međunarodnim poretkom (*'international order'*), demokratijom (*'democracy'*), ljudskim pravima (*'human rights'*), mirom (*'peace'*), mogućnostima (*'opportunities'*), ciljevima (*'aims', 'goals', 'objectives'*), rastom (*'growth'*), neširenjem oružja (*'non-proliferation'*).

'Zaštita interesa' je, međutim, česta kolokacija u srpskom, koja se ne javlja samo u političkom diskursu, pa je u tom smislu nemarkirana. U Strategiji nacionalne bezbednosti RS kao drugi deo konstrukcije [zaštita + imenica gen.] javljaju se 'život', 'imovina', 'mir', 'imovinska sigurnost', 'politički sistem', 'ljudska i manjinskih prava', 'životna sredina'.

'Mir' i 'ljudska prava' (*'peace', 'human rights'*) su delovi konstrukcija i sa imenicom zaštita u srpskom i sa glagolom *advance* u engleskom, dok se ostali koncepti, iako u oba slučaja pozitivno konotirane vrednosti, ne preklapaju. *Priority, opportunities, aims, goals, objectives, growth* u sebi nose dinamičku komponentu promenljivosti, za razliku od imovine, imovinske sigurnosti, političkog sistema i životne sredine koji bi trebalo da impliciraju stabilnost. Gledano sa stanovišta kulturalnog modela, ovakav izbor jezičkih resursa (leksičkih i gramatičkih), i na taj način fokusiranja pažnje i indukovanja određene konceptualizacije, potvrđuje model aktivizma koji se tipično pripisuje zapadnim kulturama,

posebno američkoj. U poređenju sa njim, srpski kulturni model implicira manji stepen aktivizma i naginje statičnosti.

Prebacujući se na još apstraktniji nivo konceptualizacije, zaštita interesa podržava osnovnu slikovnu shemu zatvorenog suda (CONTAINER). On ima unutrašnjost u kome je smeštena vrednost (nacionalni interes), ima granice koje bezbednost te vrednosti nameće (u skladu sa nacionalnim interesom) i spoljašnost, tj. silu koja pokušava da prodre u sud (tuđi interesi) i ošteti vrednost. Prepoznaje se reaktivna orijentacija, okrenutost ka unutra, u širem smislu kulturalni model teritorijalnosti (prostorne i društvene) sa jasnim granicama, nevoljnošću prelaženja granica i uzdržanošću i oprezu prema svemu što postoji na drugoj strani.

Engleski tekst, međutim, implicira slikovnu shemu staze (PATH). Prototipsko značenje glagola *advance* kao 'kretati se napred prema nekome, nečemu' jasno figurira u značenju sintagme '*advance our interest*', s tim što je značenje iz fizičkog domena kretanja u prostoru, prilaženja ka nečemu preslikano na apstraktan domen napredovanja u postizanju rezultata. Iako je ovde značenje *advance* najbliže 'pomoći da neko ili nešto uspe, razvije se' (Oxford Advance Learner's Dictionary, Macmillan English Dictionary), značenje kretanja koje asocira promenu se ne gubi. Istovremeno, aktivira se vojni domen (npr. '*The army advanced towards the town*', <http://www.thefreedictionary.com/advance>) i domen biznisa (npr. '*stock market trading advance slightly today*', Macmillan English Dictionary), pa i ta značenja ostaju prisutna, naročito imajući u vidu žanr i ciljnu publiku. Osnovni koncept kretanja, koji prožima celi tekst, tako biva očuvan, čime konceptualno preslikavanje pomaže ostvarivanju koherentnosti teksta (Semino 2008).

Dakle, različite kolokacije engleske reči *interest* i srpske *interes* u poređenim tekstovima nisu samo odraz strukturalnih posebnosti engleskog i srpskog leksikona, nego i indikacija dinamički konstruala značenja na osnovu neposrednog jezičkog konteksta, ali i šireg kulturalnog konteksta koji se ovde projektuje kroz asociiranje ideološki poželjnih vrednosti.

4. Okvir (Framing): evaluacija

Po Filmoru, okvir podrazumeva 'sistem koncepata koji su međusobno povezani na takav način da je za razumevanje bilo kojeg od tih koncepata potrebno razumeti celu strukturu u koju se dati koncept uklapa' (Fillmore 1982: 374). Kognitivni okvir koji se aktivira da bi omogućio tumačenje teksta proizilazi iz opšteg (enciklopedijskog) znanja ili se 'pokreće tekstualnim kontekstom' (Fillmore 1982: 391). Drugim rečima, događaj (informacija, fenomen) se situira u određeni kontekst, odnosno diskurs konstruiše okvir kroz koji treba razumeti određeni koncept. Iz diskursa, dakle, može da proizađe pozitivna ili

negativna evaluacija određenog koncepta (fenomena) u zavisnosti od presupozicije koja se nameće i implikacije koja iz nje neposredno proizilazi.

Pogledajmo primere kontekstualizacije i postavljanja okvira za tumačenje fenomena-koncepta globalizacije u USNSS.

1) *In an era that will be shaped by the ability to seize the opportunities of a world that has grown more interconnected, it is the American people who will make the difference—the troops and civilians serving within our government; businesses, foundations, and educational institutions that operate around the globe; and citizens who possess the dynamism, drive, and diversity to thrive in a world that has grown smaller. Because for all of its dangers, globalization is in part a product of American leadership and the ingenuity of the American people. We are uniquely suited to seize its promise. (USNSS:5)*

2) *As the nation that helped to build our international system after World War II and to bring about the globalization that came with the end of the Cold War, we must reengage the world on a comprehensive and sustained basis. (USNSS:11)*

U primeru (1) globalizacija je nesumnjivo pozitivno evaluirana. Izrazi *'seize the opportunities', 'make the difference', 'operate around the globe', 'dynamism', 'drive', 'thrive'* evociraju kognitivni okvir (ovde i čitav scenario) aktivnosti vezanih za preduzetništvo. Kao kod započinjanja biznisa i ovde postoje opasnosti (*'danger'*) koje će ispravnim vođstvom (*'leadership'*) i ingenioznošću (*'ingenuity'*) rezultirati očekivanim proizvodom (*'product'*). Preduzetnik je američki narod (odnosno preusmeravanjem deiktičkog centra - 'mi' koji svi imamo priliku), koji jedini može da na pravi način iskoristi ovu poslovnu mogućnost. Personalizacija globalizacije u zadnjoj rečenici dalje približava ovu mogućnost jer ona čak i sama daje obećanja.

I u drugim spominjanjima u USNSS globalizacija se smešta u okvir pozitivno evaluiranog poslovnog poduhvata, gde glagolske konstrukcije koje prethode spominjanju globalizacije evociraju svet uspešnog poslovanja (npr. *'to capitalize on the opportunities presented by globalization', 'to make the most of the opportunities that globalization brings'*).

Personalizacija kao način približavanja apstraktnog fenomena prisutna je i u primeru (2). Ovde globalizacija *'dolazi'* i to na kraju Hladnog rata. Da je to pozitivan ishod znamo po prethodnom spominjanju izgradnje međunarodnog sistema nakon Drugog svetskog rata. Pozivanjem na dalju i bližu istoriju uspostavlja se legitimizacija (Weintraub 2007), koja nameće ponovni angažman u svetu. Evocirani istorijski okvir smešta globalizaciju u pozitivno evaluirane fenomene.

Jezičke strukture ukazuju na određene ideološke postulate koji se, preneseni na širi društveni kontekst, mogu čitati i kao kulturalni modeli. U ovom primeru ideologija projektuje globalizaciju u okviru kulturalnog modela aktivizma i angažovanosti koji su utoliko vredniji i

društveno poštovaniji što se više ispoljavaju u nepovoljnim uslovima (opasnost, rat). Ugrabiti priliku i pokazati preduzetnički duh - to predstavlja pozitivne društvene vrednosti koje postavljaju okvir za pozitivnu evaluaciju fenomena globalizacije.

Kako se 'isti' fenomen može prikazati sasvim drugačije evociranjem drugačijeg okvira vidi se na primerima srpske verzije nacionalne strategije.

3) Spoljnopolitički ambijent na početku XXI veka postao je veoma kompleksan i ispunjen novim bezbednosnim izazovima. Međuzavisnost i nepredvidivost su osnovna obeležja u međunarodnim odnosima. Za to postoje brojni razlozi, od klimatskih promena i potresa na finansijskim tržištima do terorizma i promene odnosa snaga među globalnim silama.

U kontekstu nastalih tenzija na globalnom planu, Republika Srbija je suočena sa problemom očuvanja teritorijalne celovitosti. (SNBR: 2)

Dok se u američkoj verziji međuzavisnost povezuje sa stvaranjem mogućnosti, u srpskoj verziji međuzavisnost je vezana za nepredvidivost i negativne pojave ('klimatske promene', 'terorizam', 'potresi na finansijskom tržištu'). Ovde se, dakle, uspostavlja negativna evaluacija kroz okvir koji evocira neizvesnost i probleme. Globalno se povezuje sa promenama, koje ne donose ništa dobro (iz njih nastaju tenzije i bezbednosni izazovi). Zanimljivo je da je ovo početno poglavlje u celom tekstu, odnosno početak uvodnog dela koji potpisuje tadašnji predsednik Srbije i ono, na neki način, daje ton čitavom tekstu. Globalno okruženje se u daljem tekstu opisuje ovako.

4) Okolnosti koje doprinose sve većem broju bezbednosnih rizika na globalnom nivou su, pre svega, velike razlike u stepenu ekonomskog i kulturnog razvoja, čija su posledica siromaštvo i socijalna ugroženost dela stanovništva, što uslovljava nastanak negativnih demografskih i psihosocijalnih pojava. Regionalni i lokalni sukobi, etnički i verski ekstremizam, terorizam, organizovani kriminal, proliferacija oružja za masovno uništenje i ilegalne migracije, klimatske promene i sve izraženiji deficit energetske resursa ugrožavaju stabilnost pojedinih zemalja i čitavih regiona, a takođe i globalnu bezbednost. Suštinska odlika tih izazova, rizika i pretnji jeste da oni sve više postaju nepredvidivi, asimetrični i da imaju transnacionalni karakter.

U uslovima globalizovane ekonomije, makroekonomske posledice značajnijih poremećaja u funkcionisanju finansijskih tržišta u svetu odražavaju se i na stanje globalne bezbednosti. (SNBR: 7)

U srpskom kulturalnom modelu promena se konotira negativno. Istraživanja (Hofstede 1997, 2010) pokazuju da je indeks izbegavanja neizvesnosti upadljivo visok za Srbiju (92 naprema 46 za SAD, <http://geert-hofstede.com/serbia.html>), što utiče da se turbulencije u savremenom svetu ne shvataju kao mogućnosti nego pre kao opasnosti i izvor potencijalnih sukoba.

Globalizacija se, kako vidimo iz ovih primera, različito projektuje izborom jezičkih sredstava koji otvaraju kognitivne okvire izgrađene na kulturalnim modelima.

5. Figura i pozadina: usmeravanje pažnje

Razlikovanje figure i pozadine proizašlo je iz *Geštalt* psihologije. Talmi (Talmy) je razvio ovaj odnos u jeziku iz prostornog odnosa između entiteta koji se konceptualizuje kao pokretan (figura) i entiteta koji je statičan (pozadina) i koji predstavlja referentni okvir u odnosu na koji se opredeljuje položaj ili kretanje prvog entiteta (figure). Generalizacijom ovog razlikovanja može se uspostaviti odnos učesnika u događaju i odnos između događaja.

Različita konceptualizuju učesnika u događaju kao figure ili pozadine zamenom aktivnih i pasivnih gramatičkih konstrukcija uslovljava razliku u značenju iskaza (Verhagen 2007: 50). U sledećem primeru prebacivanjem fokusa na onog ko trpi radnju, subjekat pasivne rečenice dolazi u prvi plan i preuzima ulogu figure, dok vršilac radnje ostaje izvan fokusa. Međutim, ne dolazi do zamene uloga jer se agens potpuno istiskuje. Kako u situaciji kada jedan učesnik nije naznačen, drugi u odsustvu konkurencije postaje sveprisutan (Langacker, prema Hart 2011: 175), figura zauzima prostor pozadine.

5) *Republika Srbija je još uvek suočena sa značajnim izazovima, rizicima i pretnjama koji ugrožavaju njenu bezbednost. (SNBR:11)*

Pasivizacija je jezička strategija kojom se umanjuje uloga agensa u aktivnostima koje se ne uklapaju u opšti ideološki okvir diskursa (Hart 2011). Ispuštanjem agensa u ovom slučaju izbegava se pominjanje onoga ko je Srbiju suočio sa problemima (tj. ko bi mogao biti stvarni krivac): ako je izvan Srbije zbog potrebe prevladavanja nesporazuma iz prošlosti, a u skladu sa dominantnom pomirljivom retorikom čitavog teksta, a ako je u Srbiji zbog potrebe da se izbegnu neprijatna pitanja oko kojih nema saglasnosti. Uz to, Srbija se prikazuje kao žrtva; bez pominjanja čija je žrtva i kako se našla u toj situaciji (pozadina), izgleda da ona ne utiče na sled događaja, odnosno da je glavni pokretač neka viša, nekontrolisana sila. To jeste u skladu sa kulturalnim modelom u kome postoji shvatanje o ograničenoj individualnoj kontroli, odnosno o potčinjavanju nekoj nekontrolisanoj volji (Wierzbicka 1997), i otuda odsustvu potrebe preuzimanja i utvrđivanja odgovornosti.

Ne samo kada se uloga agensa manifestovala u prošlosti, nego i kada je ona usmerena na budućnost projektuje se isti kulturalni model. Sledeći primer pokazuje kombinovanje pasivizacije i nominalizacije.

6) *Zbog složenog karaktera bezbednosti u regionu, države Jugoistočne Evrope su sve više upućene na to da zajedničkim naporima suzbijaju negativne procese koji ugrožavaju njihovu bezbednost. Izgradnjom zajedničkih mehanizama za prevenciju rizika i pretnji i za upravljanje kriznim situacijama ostvaruju se pretpostavke za bržu demokratsku tranziciju država regiona, čime se stvaraju uslovi za približavanje i priključenje svih država tog regiona Evropskoj uniji.*

U prvoj rečenici, same države nemaju odgovornost za situaciju (neanimatne konstrukcije: 'složeni karakter bezbednosti', 'negativni procesi koji ugrožavaju njihovu bezbednost'), niti volju za preduzimanjem aktivnosti (pasivna konstrukcija: 'upućene su'). U drugoj rečenici upotreba refleksivne konstrukcije predstavlja oblik pasivizacije, a agens ('države Jugoistočne Evrope/regiona') je 'ne toliko isključen koliko nenaglašen, gurnut u pozadinu' (Van Leeuwen, prema Hart 2011:174). Upotreba glagolskih imenica ('izgradnja', 'upravljanje', 'približavanje', 'priklučenje') zatamnjuje vršioca radnje i vremensku dimenziju, a proces se posmatra sumarno i redukuje u završen čin, predmet (Croft, Cruse 2004: 53-54). Iako su u stvarnosti i akteri i korisnici ovog lanca aktivnosti države Jugoistočne Evrope (ovde potisnuti agens), jezički se u fokus kao rezultat postavljaju 'pretpostavke' i 'uslovi' (ovde gramatički subjekat). 'Pretpostavke za bržu demokratsku tranziciju' ima ulogu figure koja se konceptualno pozicionira na pozadini 'izgradnje zajedničkih mehanizama'. Figuri, međutim, nedostaje energija koja bi je pokretala i koja bi povezivala učesnike, jer se udaljavanjem agensa gradi scena sa vremenski i prostorno statičnim entitetima. U takvoj sceni uzročno-posledični odnosi među entitetima se ne konceptualizuju kao deo namerno iniciranog i kontrolisanog procesa, nego pre kao deo niza događaja koji su nametnuti sa strane i koji se ne daju uvek kontrolisati. Oni ne dovode do stvarnog cilja, koji je ovde prisutan, ali izmešten iz fokusa (ne vode do tranzicije tj. stvarnog cilja nego do 'ostvarenja pretpostavki', ne do priklučenja tj. stvarnog cilja nego do 'stvaranja uslova'). Postavljanjem očekivanog rezultata na mesto figure nepotpunom cilju se daje veća važnost nego što je u stvari ima, a nepreciziranjem agensa akteri se štite od odgovornosti.

Stepen projektovanog aktivizma i mogućnosti individualne kontrole i ostvarenja cilja u američkoj strategiji izgleda znatno drugačije. Odnos figure i pozadine posmatračemo kao odnos dva događaja preko odnosa klauza u rečenici. U našem primeru (7) taj odnos je nesimetričan jer zavisna klauza predstavlja pozadinu za glavni događaj (figuru) iskazan u glavnoj klauzi (Croft, Cruse 2004: 57).

7) *We are reducing our nuclear arsenal and reliance on nuclear weapons, while ensuring the reliability and effectiveness of our deterrent. We are strengthening the Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT) as the foundation of nonproliferation, while working through the NPT to hold nations like Iran and North Korea accountable for their failure to meet international obligations.* (USNSS: 4)

Odvraćanje u prvoj i pozivanje Irana i S. Koreje na odgovornost su od sekundarnog značaja i prvenstveno služe da se jasno profiliše primarna aktivnost smanjivanja arsenala i jačanje sporazuma o neširenju oružja. O kakvom se sredstvu za odvrćanje ('*effectiveness of our deterrent*') radi razume se iz glavne klauze ('*nuclear weapons*'). Isto tako, u drugoj

rečenici se izvor međunarodnih obaveza iz zavisne klauze nalazi u glavnoj klauzi (*'Non-Proliferation Treaty'*). Fokusiranje na figuru potcrtano je kontingentnom istovremenošću, gde trajanje događaja u nefinitnoj klauzi omogućava javljanja glavnog događaja u finitnoj klauzi (Talmy 2000: 374), dok obrnuto ne važi. Događaji iz nefinitne klauze su zato objašnjenje zašto je u prvoj rečenici moguće smanjenje arsenala, odnosno u drugoj zašto je potrebno dati veću snagu sporazumu o neširenju nuklearnog oružja.

Upotreba *while* koji ima značenje istovremenosti, ali i kontrasta, u nefinitnoj klauzi ukazuje na aktivnost paralelnu u vremenu, ali različitu po sadržaju. Ovde je reč o konstrukciji sa glavnom finitnom klauzom i adverbijalnom klauzom u formi veznika subordinacije i gerunda. Veznici subordinacije gerundskog tipa dozvoljavaju samo subjekat koji je 'koreferencijalan sa onim u rečenici sa figurom' (Talmy 2000: 354). Budući da se radi o manje važnom ili popularnom događaju, u adverbijalnoj rečenici koja je u pozadini glavnog događaja agens se sklanja iz fokusa, ali ga je, svejedno, lako definisati iz diskursa, odnosno zahvaljujući gramatičkim zaprekama povezati sa subjektom glavne klauze. Subjekt i agens je inkluzivno 'mi'. Trajni prezent u glavnoj rečenici profilise proces koji se odvija u vremenu kome se u ovom trenutku ne vide granice, a ta neograničenost procesa se prenosi i na konstrukciju sa veznikom subordinacije s obzirom na paralelizam u vremenskoj sferi i isti agens (Talmy 1988, Verhagen 2007: 53).

Ukratko, događaj iskazan u finitnoj rečenici (figura) konceptualizuje se kao važniji i centralni, dok događaj u nefinitnoj rečenici, ukazuje na paralelnu aktivnost koja omogućava ili proizilazi iz glavnog događaja. Događaji se profilisu kao trajni procesi naglašenog dinamizma koje kontroliše isti agens.

Sledeći primer pokazuje nešto drugačiji odnos dva događaja. Naime, ovde je prvi događaj uslov za drugi, pa su obe klauze finitne. Zavisna klauza prethodi glavnoj i mada predstavlja pozadinu na kojoj se odvija glavni događaj, ostaje u fokusu pažnje. Sintaksički, radi se o strukturalnoj markiranosti, jer se konstituent pozadine (zavisna klauza) javlja ispred konstituenta tvrdnje (figura/glavna rečenica) (Talmy 2000: 356-357). Međutim, funkcionalno gledano, ovde figura dolazi u fokus pažnje jedino na datoj pozadini, drugim rečima, ona se ne može pojaviti ako se pre ne pojavi pozadina. Pozadina najavljuje zavisni karakter figure. Obrnut redosled (tj. da figura prethodi pozadini) ukazivao bi da je događaj u glavnoj rečenici konceptualno nezavisan, a događaj u zavisnoj rečenici bi bio potpuno izvan fokusa.

8) *As we rebuild the economic strength upon which our leadership depends, we are working to advance the balanced and sustainable growth upon which global prosperity and stability depends.* (USNSS: 4)

Obe klauze imaju istu konstrukciju [we+V+Det.+Adj.+N+upon which+NP+depends]. Međutim, za razliku od glavne rečenice, zavisna rečenica ne profiliše proces koji se odvija u vremenu, nego zaokruženu aktivnost - ne vremensku liniju, nego ciljnu tačku ('*we rebuild*' vs. '*we are working*'). Ponavljanjem iste konstrukcije ostvaruje se koherentnost konceptualizacije oba događaja kao jedinstvenog entiteta. Ponovno uspostavljena snaga je čin koji otvara proces rasta. Drugim rečima, globalni prosperitet i stabilnost zavise od ekonomske moći Amerike. Za razliku od prvog primera u kome se ne vide vremenske granice u paralelnim događajima, ovde se događaj u zavisnoj klauzi konceptualizuje kao svrhovita aktivnost čijim ostvarenjem agens dolazi u situaciju da razvije trajni proces.

Oba primera povezuje isti subjekat. Moglo bi se postaviti pitanje nije li upotreba 'mi' za koje nije jasno koga uključuje, a koga isključuje, jedna vrsta skrivanja pravog agensa. Umesto državnih agencija i službi, čini se da svi mi (Amerikanci) postajemo deo sektora bezbednosti i preuzimamo odgovornost za ono što će da se uradi. To bi odgovaralo idealu pripadnosti velikoj porodici (naciji) čiji su članovi (bar formalno) jednaki u pravima i obavezama i odgovorni jedni pred drugima. Jedna od obaveza je aktivan pristup, nastojanje da se stvari menjaju na bolje, pri čemu je zadovoljenje sopstvenog interesa uslov za zadovoljenje interesa drugih (npr. u 8). Neispunjavanje obaveza povlači odgovornost (npr. prozivanje Irana i S. Koreje u 7). Fokusiranje na učesnike (agens), cilj, proces i vreme ukazuje na verovanje u mogućnost kontrolisanja događaja kroz kontinuiranu aktivnost i odgovornost kao društveno poželjnu vrednosti.

Odnos figure i pozadine u jezičkom iskazu odslikava hijerarhiju vrednosti i konceptualizaciju odnosa koji preovladavaju u datoj jezičkoj zajednici. Kako je jezik, što smo već istakli, glavni prenosnik i učvršćivač kulturalne kohezije zajednice, možemo smatrati da odnosi u jezičkom iskazu barem nagoveštavaju kulturalne modele zajednice u kojoj se ti iskazi upotrebljavaju. U srpskom modelu bezlične konstrukcije i nominalizacija ukazuju da se pojave često posmatraju kao predmeti, entiteti u prostoru, datosti koje postoje same od sebe. Potiskivanje agensa iz fokusa pažnje znači i manju vrednost koja se daje vršiocu radnje u odnosu na pojave u kojima je on učesnik. Redukovanom upotrebom glagola gubi se dimenzija vremena i aspekta, a opšta značenja upotrebljenih glagola dalje doprinose izgradnji statične scene. Američki model, s druge strane, naglašava postojanje agensa čija volja i namera pokreće procese i ciljne radnje. Pojave se i konceptualizuju kroz procese i radnje, dakle kao entiteti u vremenu. Scena je dinamična, izgrađena na međusobno zavisnim glagolskim konstrukcijama. Dakle, u srpskom modelu naslućuje se uverenje o ograničenosti individualne kontrole koja dalje povlači pitanje o svrsishodnosti i realnom dometu preduzete aktivnosti, i na kraju o mogućnosti preuzimanja odgovornosti. Drugim rečima, pojave se ne mogu uvek kontrolisati, pa je i pitanje odgovornosti onih koji u njima

učestvuju sekundarno. U američkom modelu, trajan aktivizam i odgovornost zasnovani su na uverenju o mogućnosti i potrebi individualne kontrole, pa s tim u vezi i preuzimanja odgovornosti. Pojave se dešavaju kao proizvod namerenih aktivnosti i njima se može upravljati.

Navedeni primeri iz srpskog i engleskog teksta su prototipični jer se gotovo identične konstrukcije sa istim odnosom figure prema pozadini i profilisanja fokusa pažnje javljaju u celom tekstu. Na osnovu toga možemo zaključiti da se ne radi samo o specifičnom stilu, nego i o specifičnom načinu konceptualizacije na osnovu preovlađujućih društvenih vrednosti, odnosno kulturalnih modela.

6. Perspektivizacija: pozicioniranje u diskursu

Jezičkim iskazom jedan konceptualizator poziva drugoga da sa određene prostorne i vremenske perspektive pristupe nekom entitetu ili procesu oslanjajući se na zajedničku bazu znanja ili uverenja (Verhagen 2007). Drugim rečima, jezički iskaz je uslovljen percepcijom, izborom i tačkom gledišta konceptualizatora koji su rezultat njihovog 'postojanja u svetu na određenom mestu i na određen način' (Croft, Cruse 2004: 63). Ova konstrualna operacija perspektivizacije podrazumeva širok spektar fenomena koji se reflektuju na stvaranje i procesuiranje diskursa.

Čilton (Chilton 2004: 57-58) smatra da u 'procesuiranju bilo kojeg diskursa ljudi pozicioniraju druge entitete u svom svetu tako što ih pozicioniraju u odnosu prema sebi duž (najmanje) tri ose prostora, vremena i modalnosti'. Ove tri ose stvaraju diskurzivni prostor sa presekom u deiktičkom centru u kome se nalazi govornik (Hart 2008). Odnos koji govornik uspostavlja prema učesnicima, entitetima i događajima u diskursu, perspektiva njegovog viđenja govornog događaja, odnosno konceptualizacija sopstvenog položaja u odnosu na njega, predstavlja konstrualnu operaciju deikse. Pošto je govornik samo jedan od najmanje dva konceptualizatora u svakom diskursu, jezički iskaz zavisi od toga kako konceptualizatori procenjuju zajedničku bazu. Kako se diskurs razvija, menja se položaj i međusobni odnos entiteta, događaja i učesnika, pa tako i konceptualizacija prostorne, vremenske i epistemičke distance, ali i relevantna zajednička baza. Nastajući u diskursu, novouspostavljena perspektiva pomera tačku posmatranja i otvara prostor za drugačiju konceptualizaciju.

Pogledajmo sledeći primer:

9) The United States must renew its leadership in the world by building and cultivating the sources of our strength and influence. Our national security depends upon America's ability to leverage our unique national attributes, just as global security depends upon strong and responsible American leadership. That includes our military might, economic competitiveness, moral leadership, global engagement, and efforts to shape an international system that serves the mutual interests of

nations and peoples. For the world has changed at an extraordinary pace, and the United States must adapt to advance our interests and sustain our leadership. (USNSS:7)

Na prostornoj osi 'Sjedinjene države' i 'mi' se približavaju jer jedno zavisi od drugog. Iako smo 'mi' i 'SAD' odvojeni (na SAD ukazuje *its*, a na mi *our*) 'mi' obezbeđujemo moć, konkurentnost, liderstvo koji stvaraju sposobnost 'SAD' na koju se 'mi' možemo osloniti. Čvrsta veza nameće fizičku blizinu do potpunog utapanja dva entiteta (mi i SAD). Na modalnoj osi upotreba *must* bez eksplicitnog ukazivanja na izvor deontičke sile, ostavlja samo jedan mogući odgovor: 'mi' smo ti koji nameću obnavljanje liderstva i prilagođavanje. *Must* ovde nije naredba, nego iskazivanje unutrašnje potrebe, obaveze koja proizilazi iz nas samih. Tako se opet i na modalnoj osi briše razlika između 'mi' i 'SAD'. Treće lice, koje po pravilu znači distancu, suprotan pol u odnosu na neposredne učesnike u govornom događaju, ovde stoji u senci metafore STATE-AS-PERSON (DRŽAVA JE ČOVEK), koja podrazumeva otelovljenje zajedničkih interesa. U tom svetlu, kretanjem po prostornoj i modalnoj osi kako se razvija diskurs uspostavlja se odnos drugačiji od onog na početku citiranog odeljka i stvara perspektiva jednog deiktičkog centra iz kojeg se navedene karakteristike posmatraju kao realne, a događaji kao neizbežni.

Deiktički centar služi i kao referentna tačka na osama prostora i modalnosti. S jedne strane su pozitivne, a sa druge negativne vrednosti.

10) To adversarial governments, we offer a clear choice: abide by international norms, and achieve the political and economic benefits that come with greater integration with the international community; or refuse to accept this pathway, and bear the consequences of that decision, including greater isolation. (USNSS: 11)

Modalna osa ovde predstavlja skalu moralnosti (Chilton 2004), pa je deiktički centar moralno središte iz kojeg se zahteva i prosuđuje. 'Protivničke vlade' su prostorno i moralno udaljenje od centra (mi). Direktivno obraćanje sa upotrebom imperativa daje centru moć u odnosu na 'protivničke vlade' jer je vlastito biće (*self*), u ovom slučaju 'mi', izvor deontički ispravnog (Chilton 2004: 59). Pozitivnu skali moralnih vrednosti (međunarodne norme, politička i ekonomska korist) prati prostorna skala približavanja kao pozitivne vrednosti (veća integracija). Negativne moralne vrednosti (odbijanje, posledice) konceptualizuju se kao odustajanje od puta ka većoj integraciji, odnosno kao suprotan pol na prostornoj skali – udaljavanje od deiktičkog centra tj. izolacija.

Moralne vrednosti su i u sledećem primeru koordinata distanciranja, ovog puta 'nas' u odnosu na 'njih'.

11) Our values have allowed us to draw the best and brightest to our shores, to inspire those who share our cause abroad, and to give us the credibility to stand up to tyranny. America must demonstrate through words and deeds the resilience of our values and Constitution. For if we compromise our values in pursuit of security, we will undermine both; if we fortify them, we will

sustain a key source of our strength and leadership in the world—one that sets us apart from our enemies and our potential competitors. (USNSS: 10)

Konceptualizator (ovde uslovno govornik) se nalazi unutar prostora definisanog pozitivnim vrednostima (*'our values'*) koji deluje privlačnom silom preko granične linije (*'our shores'*). Sila pozitivnih vrednosti (moralna skala) dovukla je preko granične linije (prostorna skala) u nedefinisanom vremenu pre sada (vremenska skala) 'najbolje i najpametnije' (predmet perspektivizacije) u deiktički centar (mi). U terminima CL, TR (trajector) – ljudi, se kreću prema LM (landmark)-SAD, privučeni silom koja deluje iz LM. Pri tome TR se kreće u koordinatnom sistemu moralne ose i prostorne ose. Približavanje na prostornoj osi moguće je samo rastom vrednosti na moralnoj skali. Najviše moralne vrednosti su najbliže deiktičkom centru. Kada dostigne vrednosnu izuzetnost, TR dolazi do deiktičkog centra, tj. 'oni' postaju 'mi'. S druge strane, udaljenost od deiktičkog centra znači nižu vrednost na skali moralnosti. Oni koji nisu privučeni silom iz LM ne kreću se prema deiktičkom centru, tj. stoje ili se kreću u suprotnom smeru. Što su dalje na moralnoj skali dalje su i na prostornoj skali. Suprotni pol su neprijatelji (*'enemies'*) koji su drugačiji od nas po osnovu moralnih vrednosti, dakle nemoralni, bez vrednosti. Na ovaj način postiže se dvostruki efekat: s jedne strane konceptualizacije vlastitog mi (*self*) kao izuzetnog i punog vrlina, odnosno SAD kao zajednice zasnovane na vrednostima, a s druge se gradi slika drugih (*others*) koji, ukoliko poseduju vrline, uspevaju da se približe zajednici zasnovanoj na vrlinama (SAD), odnosno, u suprotnom, postaju neprijatelji jer te vrline nemaju.

Kretanjem TR prema LM može se objasniti i perspektivizacija u sledećem primeru:

12) *Our approach relies on our shared efforts to identify and interdict threats; deny hostile actors the ability to operate within our borders; maintain effective control of our physical borders; safeguard lawful trade and travel into and out of the United States; disrupt and dismantle transnational terrorist, and criminal organizations; and ensure our national resilience in the face of the threat and hazards. Taken together, these efforts must support a homeland that is safe and secure from terrorism and other hazards and in which American interests, aspirations, and way of life can thrive.* (USNSS:15)

Schema ZATVORENOG SUDA (CONTAINER) odslikava SAD (*'homeland'*), ovde konceptualizovan kao LM. Konceptualizator je u unutrašnjosti suda. Više TR (nespecificovani neprijateljski raspoloženi akteri, potencijalni ilegalni imigranti, nezakoniti trgovci, teroristi, kriminalci, nespecificovane pretnje i opasnosti), kojim je svima zajedničko da posredno ili neposredno ugrožavaju konceptualizatora, se kreće prema LM, gde se on nalazi. Ovde se radi o strategiji proksimizacije (približavanja) kojom govornik (ovde autor teksta) predstavlja događaje u diskursu na način da oni predstavljaju pretnju, odnosno negativno utiču na slušaoca (ovde čitaoca) (Hart 2008). Proksimizacija se javlja po tri dimenzije: vremenskoj, kao razvoj događaja sada ili u neposrednoj prošlosti i budućnosti koji je

potencijalno opasan po čitaoca; prostornoj kao kretanje aktera ili događaja prema čitaocu sa potencijalnim rezultatom izazivanja štete po njega; i aksiološkoj kao postojanje suprotnog sistema vrednosti koji vodi ideološkom sukobu. (Hart 2008: 83). U našem primeru konzistentno se održava sfera sadašnjosti, implicira se ugrožavanje SUDA izvana i iznutra sa neposrednim fizičkim posledicama koje reči kao *terrorist, criminal, hostile, threat* i *hazard* asociraju, i na kraju obezbeđenjem protiv terorizma i drugih opasnosti ukazuje se na sistem vrednosti suprotan američkim 'interesima, aspiracijama i načinu života'. U političkom diskursu ova perspektiva služi legitimizaciji, odnosno njome se opravdavaju moguće radnje, kao i posledice koje bi mogle proizaći iz tih radnji u izvršenju pobrojanih aktivnosti.

Na sličan način strategija proksimacije koristi se i u srpskoj Strategiji nacionalne bezbednosti. Osnovna razlika je što se u američkoj strategiji, uporedo sa građenjem slike ugrožavanja, oslikava deiktički centar 'mi' kao izvor unutrašnjih sila protivteže i odbrane protiv spoljnih sila ugrožavanja, dok u srpskoj verziji nema nagoveštaja te unutrašnje sile. U prostornom smislu shema ZATVORENOG SUDA je i ovde aktivna, ali za razliku od američke strategije konceptualizator nije unutra (otuda nema ni unutrašnje sile) nego se postavlja kao posmatrač izvana iz čije perspektive se vidi šira slika.

13) Terorizam je jedan od najvećih rizika i pretnji za globalnu, regionalnu i nacionalnu bezbednost. Savremeni terorizam je globalan po svom obimu, a povezan je i sa nasilnim verskim ekstremizmom. U uslovima globalnog terorizma, Republika Srbija može biti meta terorističkog delovanja, kako neposredno tako i korišćenjem njene teritorije za pripremu i izvođenje terorističkih akcija u drugim zemljama. Sa stanovišta bezbednosnih rizika i pretnji sa kojima se suočava Republika Srbija, posebno je značajna veza terorizma sa svim oblicima organizovanog, transnacionalnog i prekograničnog kriminala. (SNBRS:14)

Srbija (LM) je prikazana kao tačka prema kojoj je terorizam (TR) usmeren. U daljem sledu događaja (možda zbog nepostajanja takve sile) TR ima suprotan smer i izlazi iz LM. U aksiološkoj dimenziji terorizam se određuje negativno i smešta u istu ravan sa verskim ekstremizmom i kriminalom. Sukob vrednosti, međutim, nije eksplicitno naglašen. Vremenska dimenzija je ovde iskazana opozicijom eksplicitnog modalnog markera i njegovim odsustvom. Prva rečenica je bez modalnog markera i kao takva predstavlja kategoričku tvrdnju iskazujući propoziciju koja pripada poznatoj stvarnosti (sfera sjevremenosti). Druga rečenica se eksplicitno tiče sadašnjeg vremena, tj. neposredne stvarnosti (Hart 2011). Kako je konceptualizator posmatrač sa širom slikom, on vidi i polje moguće stvarnosti, označene modalnim markerom 'može'. Moguća stvarnost, naravno, pripada sferi budućnosti, ali kako nastaje iz neposredne stvarnosti, konceptualizuje se kao neposredna budućnost. U celini gledano, u srpskoj verziji u odnosu na američku, projekcija opasnosti i mogućnost sukoba je unekoliko ublažena, najviše zahvaljujući izmeštanju

konceptualizatora izvan suda, odnosno pretvaranjem deiktičkog centra 'mi' u neutralnog posmatrača koji predstavu stvarnosti projektuje čitaocu kao zajedničku bazu.

Marker epsitemičke modalnosti u sledećem primeru zamenjuje marker deontičke modalnosti. Umesto određenja na skali između realnog i nerealnog, odnosno neposredne sadašnjosti i moguće budućnosti, ovde se pojavljuje određenje prema deontički ispravnom.

14) *Savremena društvena kretanja su obeležena dinamičnim promenama u međunarodnim odnosima, koje nagoveštavaju da će se, pored postojećih, pojavljivati i novi izazovi, rizici i pretnje bezbednosti, na koje je potrebno pravovremeno i adekvatno reagovati. Zbog toga, Strategiju nacionalne bezbednosti treba blagovremeno prilagođavati uslovima u kojima se implementira, a u funkciji zaštite nacionalnih interesa.* (SNBR: 41)

Na prostornoj osi diskursivnog prostora 'pojavljuju se novi izazovi, rizici i pretnje bezbednosti'. Na moralnoj osi je 'adekvatno reagovanje' i 'prilagođavanje uslovima' (modalni markeri 'potrebno je' i 'treba'), a na vremenskoj 'pravovremeno' i 'blagovremeno'. U preseku sve tri ose je Strategija nacionalne bezbednosti i zaštita nacionalnih interesa. Drugim rečima izazovi, rizici i pretnje (izvor deontičke sile) zahtevaju adekvatnu reakciju (deontički ispravno), a to je prilagođavanje Strategije nacionalne bezbednosti radi zaštite nacionalnih interesa (krajnji korisnik). Rezultatno čitanje je da Strategija nacionalne bezbednosti obezbeđuje zaštitu nacionalnih interesa.

Za razliku od citiranih delova američke strategije, ovde je konceptualizator formalno odsutan, što bi, po Langackeru, sa stanovišta uloge konceptualizatora, bila indikacija većeg stepena subjektifikacije (Verstraete 2001: 1512; Verhagen 2007; Croft, Cruse 2004: 62-63). Takođe se i 'umanjivanje težine' objektivnih karakteristika konvencionalnog značenja u korist subjektivnih' (Verhagen 2007: 75) može smatrati primerom subjektivizacije (npr. 'dinamične promene ...nagoveštavaju...'), odnosno smanjene objektivnosti.

Na kraju ćemo navesti primer u kome se posredstvom metafore DRŽAVA KAO ČOVEK, gde država metonimijski i idealizovano predstavlja građane, uspostavlja perspektiva političkog procesa.

15) *Strateški prioritet Republike Srbije jeste ubrzanje procesa pridruživanja i pristupanja Evropskoj uniji. Republika Srbija će nastaviti sa intenzivnim ostvarivanjem političkih i ekonomskih reformi društva i njihovim usklađivanjem sa evropskim standardima, kao i sa ispunjavanjem drugih potrebnih uslova na putu evropskih integracija. Osnovu aktivnosti integracije Republike Srbije u EU predstavlja Nacionalni program za integraciju.* (SNBR: 25)

U diskursnom prostoru postoje dva entiteta: Republika Srbija i Evropska unija. Srbija, iako deiktički centar jer se iz njene perspektive opisuje proces, je inferioran entitet. Evropska unija je statična, ali dominantna. Dok u primeru (31) iz američke strategije deiktički centar emituje privlačnu silu moralnih vrednosti, ovde je Srbija privučena moralnim vrednostima koje su inherentne drugom entitetu. Srbija napreduje na skali moralnih

vrednosti (političke i ekonomske reforme, usklađivanje sa evropskim standardima, potrebni uslovi), metaforično se kreće ('na putu'), s ciljem 'utapanja' (integracije) u drugi entitet (EU). Ali taj drugi entitet ostaje zatvoren i kao superironijem može mu se samo pristupiti (tj. doći do njega, ne i ući), odnosno pridružiti mu se (ne i udružiti se). Na izvestan način, gradi se obrnuta slika u kojoj deiktički centar odražava perspektivu posmatranog entiteta.

Ako se vratimo pitanju kulturalnih modela na koje opisane operacije perpektivizacije ukazuju, možemo utvrditi nekoliko stvari. U američkom modelu Amerika je izvor moralnosti i ispravnosti, američke vrednosti su univerzalne vrednosti i zato je Amerika čuvar tih vrednosti i vrhovni sudija (*America has always been a beacon to the peoples of the world*, USNSS:2). Na izvestan način, ideje 'američkih otaca' o poslanstvu, predestinaciji, vrlini, stvaranju i iskupljenju puritanske Amerike prilično jasno figuriraju u vrednosnom sistemu i konceptualizaciji sveta projektovanoj ovom Strategijom. S obzirom da je Amerika ideal vrednosti, ona je izložena opasnosti koja vreba od onih koji su lišeni vrline. Zato su svi Amerikanci ('mi') pozvani da štite ne samo Ameriku nego i vrednosti koje ona otelotvoruje. Američki kulturalni model se ovde pokazuje kao egalitaran. Od svih se očekuje isto, i inkluzivno mi ni na koji način ne nagoveštava bilo kakve razlike. Pošto smo 'mi' na strani vrline, sigurno ćemo ispuniti svoj zadatak. Otuda osećaj superiornosti.

Srpski model, s druge strane, ne odslikava sličan optimizam. Različiti negativni scenariji su mogući, ali 'mi' (građani Srbije) nismo pozvani da se s njima suočimo. Tu su nadređeni dokumenti (npr. SNBRS, ili Nacionalni program za integraciju) kojim će se ostvariti određeni interesi, ali će se negativne pojave događati i dalje. 'Mi' smo više posmatrači nego akteri. Ponovo se, dakle, pokazuje određena vrsta pasivnosti, rezignacije i uverenja o ograničenoj kontroli i osećaj inferironosti. Smatra se da su vrednosti pre nametnute nego imanentne srpskom društvu.

7. Zaključak: konceptualizacija kulturalnog

Analiza Strategije nacionalne bezbednosti Republike Srbije i US National Security Strategy pokazala je da u okviru istog žanra, u dokumentima nastalim u istom vremenskom periodu postoje sličnosti koliko i razlike. One nisu samo sadržajne, da bi u tom smislu odražavale drugačiju poziciju i prioritete svake zemlje. One su delom i konceptualne prirode. Ovde konceptualno ima značenje ideološko i kulturalno, ali i psihološko. Realnost koju obe strategije opisuju prikazuje se često različito, interakcija sa okruženjem se drugačije interpretira, a položaj pojedinca ili pojedinih grupa se ne vidi isto. Ove projekcije utiču na stvaranje psihološke realnosti na osnovu koje se primalac (čitalac) opredeljuje i postavlja u odnosu na pojave i procese prezentovane u tekstu. Kako se mi kao pojedinci formiramo kroz

psihološke i društvene procese uokvirene kulturom koju delimo sa svojim okruženjem (Barker, Galasinski 2001), ta osnova je često deo šire društvene realnosti. Ideologija nastoji da tu realnost oblikuje projektujući određene vrednosti koje su zasnovane na pojedinim aspektima kulturalnih modela ukorenjenih u svest najvećeg broja pripadnika ciljne zajednice. Tako se, svesno ili nesvesno, pomaljavu stavovi i uverenja o pitanjima koja nadilaze domen politike i vojne strategije.

Kognitivna lingvistika je po svom određenju deo multidisciplinarnog poduhvata u kojem se pojedinac i društvo sagledavaju kroz prizmu konceptualizacije iskustva. Pojedinačno iskustvo u diskursu postaje društveno, pa je primena koncepta CL u analizi diskursa pokušaj da se individualno razume kroz društveno. Kulturalni modeli ispostavljaju se kao presek ova dva domena. Zato se oni neizbežno javljaju u diskursu, kao deo koji ga konstituiše, ali i njime prenosi i iz njega nastaje.

Naša analiza je pokazala da je moguće, polazeći od postulata CL i usmeravajući se na jezik u društvenoj upotrebi (diskurs), pokazati da je konceptualizacija delom kulturalni fenomen, a da jezik pripada jednako individualnoj koliko i društvenoj sferi. Ideologija, kao pokušaj da se utiče na konceptualizaciju na individualnom i društvenom nivou, gradi se na kulturi i izgrađuje jezikom. To što jezik nekada kaže i više i drugačije od onoga što bi oni koji ga koriste želeli pruža kognitivnoj nauci priliku za nova istraživanja. Analizirani primeri stvaranja predstave, postavljanja okvira za evaluaciju, usmeravanja pažnje i pozicioniranja u diskursu pokazuju jednako kako se jezikom može manipulirati i kako ga je teško kontrolisati.

Između manipulacije i nemogućnosti kontrole zaključivali smo o kulturalnim modelima na osnovu jezičke analize. Možemo reći da su u projekcijama kulturalnih modela u analiziranim tekstovima uočavaju tri glavne razlike. Prva se tiče razumevanja mesta, uloge i snage ljudske volje i mogućnosti kontrole, iz čega proizilazi različito shvatanje o potrebi angažovanja i preuzimanja odgovornosti, druga percepcije sopstvenog ja – njegove važnosti i mesta u svetu, a treća opšte orijentacije.

Amerikanci lokus kontrole stavljaju u ljudsku volju, pa se aktivnost posmatra kao legitiman put ostvarenja te volje. Zato je svako i odgovoran za ono što čini i postiže. Srpski kulturalni model lokus kontrole ne postavlja jasno u ljudsku volju, nego je posmatra kao jedan od mogućih faktora. Čovek je više posmatrač nego akter događaja. Otuda je njegova odgovornost sekundarna. Amerikanci sebe vide kao centar sveta, jer je i svaka jedinka centar sveta. Sopstveni interes, kao i sopstvene vrednosti, deo su opšteg interesa i vrednosti i zato se oni otvoreno zastupaju i ostvaruju. Zastupanje sopstvenog interesa i opštih vrednosti deo je stava o sopstvenoj superiornosti. Srbi jedinku vide kao deo šire zajednice, što se prenosi i na razumevanje društvenih odnosa i međunarodne politike.

Sopstveni interes se javno ne iskazuje, a nepostojanje jasnih vrednosti vodi osećaju inferiornosti. I na kraju, američki optimizam deo je konceptualizacije života kao niza promena na putu na kome se neprekidno napreduje uz savlađivanje prepreka prema krajnjoj viziji, pri čemu se krajnjem cilju pripisuju vrednosti koje opravdavaju sve što treba učiniti da bi se do njega došlo. Srpski pesimizam rezultat je konceptualizacije života u zatvorenom sudu iz kojeg se ne vidi vizija, ali koji održava postojeće stanje i štiti od prepreka. Pomeranje je sporo, inicirano izvana, i deo šireg konsensusa.

Svaka generalizacija otvara put ka pojednostavljivanju i stereotipu. Naša analiza je, nadamo se, pokazala da jezičke konstrukcije daju osnova za ovakve generalizacije. Zaključci se, ipak, moraju uzeti uslovno. Izgradnja naučnog aparata koji bi ih mogao nedvosmisleno potvrditi ili pobiti, koliko god se činila problematičnom, možda i nije nemoguća. Do tada, široko shvaćeno područje kognitivne lingvistike i analize diskursa ostaje, čini nam se, kao najbolje rešenje.

Literatura

- Campo, J.L.O. (2008). Discourse and Pragmatics. A Cognitive Perspective. *RESLA*, (21), 231-244.
- Chilton, P. (2004). *Analysing political discourse: Theory and practice*. London: Routledge.
- Barker C., Galasinski, D. (2001). *Cultural Studies and Discourse Analysis: A Dialogue on Language and Identity*, London: Sage Publication.
- Croft, W., Cruse, D.A. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dirven, R., Polzenhagen, F., Wolf, H-G. (2007). *Cognitive Linguistics, Ideology, and Critical Discourse Analysis*. U D. Geeraerts & H. Cuyckens (ur.), *The Oxford handbook of cognitive linguistics* (str.1222-1240). New York: Oxford University Press.
- Dirven, R., Wolf, H-G. , Polzenhagen, F., (2007). *Cognitive Linguistics and Cultural Studies*. U D. Geeraerts & H. Cuyckens (ur.), *The Oxford handbook of cognitive linguistics* (str.1203-1221). New York: Oxford University Press.
- Fillmore, C.J. (1982). *Frame Semantics*. U D. Geeraerts (ur.) *Cognitive Linguistics: Basic Readings* (str.3 73-400). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Hart, C. (2008). *Critical discourse analysis and conceptualisation: mental spaces, blended spaces and discourse spaces in the British National Party*. U C. Hart & D. Lukes. (ur.), *Cognitive Linguistics in Critical Discourse Analysis: Application and Theory* (str.106-131). Cambridge: Cambridge Scholars Press.
- Hart, C. (2011). *Moving beyond Metaphor in the Cognitive Linguistic Approach to CDA: Construal Operations in Immigration Discourse*. U C. Hart (ur.), *Critical Discourse Studies in Context and Cognition* (str. 171-192). Amsterdam: John Benjamins.

- Hofstede, G., Hofstede, G.J., Minkov, M. (2010) *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. 3rd Edition, USA: McGraw-Hill.
- Quinn, D., Holland D. (1987). *Culture and Cognition*. U D. Holland & N. Quinn (ur.), *Cultural Models in Language and Thought*, Cambridge University Press 1987, dig. izdanje 2000, http://www.amazon.com/Cultural-Language-Thought-Dorothy-Holland/dp/0521311683#reader_0521311683
- Semino, E. (2008). *Metaphor in Discourse*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Talmy, L. (1988). The relation of grammar to cognition. U D. Geeraerts (ur.) *Cognitive Linguistics: Basic Readings* (str. 69-108). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Talmy, L. (2000). *Toward a cognitive semantics*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Verhagen, A. (2007). *Construal and Perspectivization*. U D. Geeraerts & H. Cuyckens (ur.), *The Oxford handbook of cognitive linguistics* (str. 48-81). New York: Oxford University Press.
- Verstraete, J-C., (2001). Subjective and objective modality: Interpersonal and ideational functions in the English modal auxiliary system. *Journal of Pragmatics*, (33), 1505-1528.
- Weintraub, M. (2007). *The Formative Power of Wartime Rhetoric: A Critical Discursive Analysis of Presidential Speeches*. *gnovis journal*, (Vol. 8, No. 1.), 48-63.
- Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Cary, NC: Oxford University Press.

Strategije

National Security Strategy (2010). Washington.

http://www.whitehouse.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf

Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije (2009). Beograd.

<http://www.mod.gov.rs/cir/dokumenta/strategije/usvojene/Strategija%20nacionalne%20bezbednosti%20Republike%20Srbije.pdf>

Rečnici

Filipović, R. et al. (1983). *Englesko –hrvatski ili srpski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga i Grafički zavod Hrvatske.

Klajn, I., Šipka, M. (2007). *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej

Oxford Advanced Learner's Dictionary (2000)

Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (2002)

<http://www.thefreedictionary.com/>

Abstract

CULTURAL MODELS IN NATIONAL SECURITY STRATEGIES: A COGNITIVE – DISCURSIVE APPROACH

Cultural models stand for the conventional conceptualization of certain phenomena shared by the members of a community, often presented as the collective wisdom and experience that binds the community within, helping it achieve the sense of unity and common purpose. Not surprisingly, ideology and the closely related realm of politics rely heavily on these widely accepted patterns of thought and behaviour in their attempts to win the 'hearts and souls' of the target audience. In the words of Quinn and Holland (1987: 13) 'to be successful, ideology must appeal to and activate the pre-existing cultural understandings'. This is where language, as the main link between an individual and the community he lives in, comes into play making it possible for individuals to exchange these understandings and providing the political actors with a vehicle for spreading the carefully selected conceptualizations across the community.

In this paper we focus on the National Security Strategies of the Republic of Serbia and the USA. Both documents were created at the approximately same time for more or less the same target audience. In all aspects they belong to the same genre, with the main variable being the language: Serbian vs. English. Drawing on the apparatus of Cognitive Linguistics combined with the Critical Discourse Analysis approach we set out on determining the extent to which the cultural models underlying the projected conceptualizations in both Strategies motivate the language use, or in other words how the specific choices of linguistic resources in the analysed texts can be understood as resulting from the culture-bound representations of the self, world and the role one has in this world.

We first demonstrate that apparent translation equivalents create different collocations (i.e. '*zaštita interesa*' 'protection of interest' in Serbian vs. 'to advance one's interest' in English), thus indicating a different interpretation and cognitive value of the word in question (e.g. interest) for the speakers of the respective languages. This, in a way, proves that 'meanings are something that we construe' (Croft, Cruise 2004: 98) based on both linguistic clues in actual use and non-linguistic knowledge underlying that use. Furthermore, words do not reflect stable representations, but tend to be understood within the limits invoked by the given context. In other words, discourse creates the frames for evaluation of the specific meaning. In our example, the word *globalization* is evaluated differently in Serbian and English. The discursive environment of this word in the Serbian Strategy invokes negative evaluation (mostly associated with instability, threats and problems), while the USA Strategy presents globalization as opportunity which makes part of an entrepreneurship scenario. As proved by Hofstede's research, uncertainty avoidance for Serbia is very high compared to the USA (<http://geert-hofstede.com/serbia.html>).

The scope of individual responsibility and perceived locus of control are also addressed in our analysis. Drawing on Figure/Ground distinction, we have identified constructions and linguistic strategies that help us establish the hierarchy among the participants and events, as presented in the texts. Non-finite and inanimate constructions, nominalization and passivization in the Serbian text tend to hide the agents, thus relieving them from responsibility. The static scene where phenomena are viewed as objects and disconnected entities in space stands in stark contrast to dynamism emphasized by the progressive aspect of interdependent finite verbal constructions and the conceptualization of phenomena as processes unfolding in time. The Serbian concept of limited individual control and the American model of individual responsibility for intentional controllable activities motivate the use of specific, notably different linguistic resources.

'[I]n processing any discourse people 'position' other entities in their 'world' by 'positioning' these entities in relation to themselves along (at least) three axes, space, time and modality' (Chilton 2004: 57-58). As discourse unfolds the relations between the entities, events and participants changes, and the conceptualizer has to reposition himself or redistribute them. The movement along the axes in a discourse space toward or away from the deictic centre reflects the desirability or rejection of certain social values and establishes the ground for recognizing 'us' vs. 'them'. While both Serbian and American National Security Strategies rely on the image schema of CONTAINER, in the American model I, we and USA become the same entity ('us') positioned inside the container, who eventually takes the main

role in guiding the others ('them') in their movement toward or away from the container. In Serbian view, however, the conceptualizer is often an observer residing in an unspecified place outside the container, barely affected, or sometimes attracted by a stronger entity. The interplay between deixis, tense, and modality in the Serbian and English texts produces different effects.

By applying the concepts of Cognitive Linguistics to discourse analysis we bring individual experience and social practice together. Cultural models unite individuals providing for conceptualizations that constitute specific discourse. As National Security Strategies demonstrate, the employment of specific linguistic resources and choices made in language use are motivated by these conceptualizations. In other words, the Serbian and American cultural models find their own linguistic representations to express particulars in cultural orientation.

Key words: National Security Strategy, cultural models, construal of meaning, frame, figure and ground, perspectivization, conceptualization, construction, discourse.